

До 110-річчя початку Першої світової війни

<https://doi.org/10.15407/uhj2024.04.072>
УДК 908(477.52)“1914—1918”:323.15-057.71

Дмитро КУДІНОВ

доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України,
Сумський державний педагогічний університет ім. А.С.Макаренка (Суми, Україна)
dmytro.kudinov@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-1516-576X>

ДОБРОЧИННИЙ РУХ У СУМАХ У 1914—1918 рр.

Мета — з'ясувати особливості організації та функціонування системи благодійної допомоги під час Великої війни в м. Суми. **Методологія** спирається на принципи історизму, неупередженості, всебічності й цілісності, системності, а також на використання описового, історико-генетичного, історико-типологічного, проблемно-хронологічного методів. **Наукова новизна**. Вперше висвітлюються окремі сторони доброчинної діяльності на території Сумського повіту під час світової війни (зокрема польських організацій, Сумської ради робітничих і солдатських депутатів, селянства), узагальнено й систематизовано уявлення про учасників, напрями та засоби доброчинного руху, висвітлено чимало раніше невідомих фактів з історії доброчинної діяльності в регіоні. **Висновки**. Структура доброчинного руху у Сумському повіті формувалася на основі органів місцевої влади та довоєнних організацій (відділення Червоного Хреста, Товариство опіки про бідних). Поступово перелік волонтерських за змістом діяльності об'єднань збільшився. Після повалення монархії до доброчинності залучилися й нові структури влади та самоорганізації населення. Напрямами діяльності стали надання допомоги (переважно у грошовому вигляді) фронту та фронтовикам, членам їхніх родин у тилу, пораненим, вразливим групам населення, навчальним закладам та учням, біженцям. У справі підтримки духу поранених вагому роль відіграла моральна складова. Масовість, різні способи мобілізації коштів на доброчинні справи зумовили доволі високу ефективність руху, здатного реагувати на різні соціальні виклики, спровоковані війною.

Ключові слова: *доброчинний рух, благодійність, організація, комітет, Перша світова війна, біженці, поранені.*

Цитування: Кудінов Д. Доброчинний рух у Сумах у 1914—1918 рр. *Український історичний журнал*. 2024. № 4 (577). С. 72—83. <https://doi.org/10.15407/uhj2024.04.072>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

Нинішня війна продемонструвала небувалий підйом громадянського суспільства. Волонтерський рух на підтримку структур оборони, передусім Збройних сил України, а також вразливих верств населення, набув надзвичайної масовості. Подібна консолідація суспільства спостерігалася й в інші переломні часи вітчизняної історії. Характеристика добровольчих рухів, виокремлення їх спільних та окремих рис, оцінка ефективності конкретних заходів благодійництва нині є прерогативою історичної науки, що, втім, не виключає практичного використання осмисленої та систематизованої корисної інформації. Узагальнений досвід волонтерської діяльності можна екстраполювати й на сьогоденну ситуацію допомоги співгромадянам. Простіше це робити, якщо розглядати кожен із прикладів окремо, зокрема щодо періоду Першої світової війни.

Певні фактичні дані для цієї статті взято з публікацій, що складають історіографічну основу дослідження. Передусім цінними виявилися розвідки І.В. Букіної [1], О.А. Луценко [2], І.М. Скворцова та Н.І. Євтушенко [3], Л.І. Рожкової [4]. Деякі дані про благодійність щодо біженців-поляків у Сумах містяться в колективному дослідженні з історії польської діаспори [5], а також у монографії Л.М. Жванко [6], присвяченій феномену біженства в Україні 1914—1918 рр. В підготовленому нею ж збірнику документів представлено матеріали та дані про заходи щодо забезпечення становища біженців єврейської й караїмської національностей [7].

Джерельною основою статті послужили архівні документи, матеріали преси, опубліковані звіти благодійних організацій. Деякі матеріали періоду Великої війни вперше були надруковані в газеті «Сумской голос» у 1994 р. Зі справ фонду Сумської міської думи Державного архіву Сумської обл. використано інформацію про взаємодію органа місцевого самоврядування з Червоним Хрестом та іншими громадськими об'єднаннями.

Нижче спробуємо з'ясувати особливості організації й функціонування системи доброчинної допомоги в м. Суми в період Першої світової. При цьому поняття «доброчинність» уживається у сучасному розумінні волонтерства як суспільно-корисної діяльності, найчастіше безоплатної та соціально значущої, що надається добровольцями зі власної ініціативи або ж від недержавної некомерційної організації-об'єднання [8, С. 4].

Характерною рисою доброчинного руху воєнного часу було поєднання громадської активності із заходами місцевих органів влади. Останні надавали певну допомогу сім'ям мобілізованих, біженцям, пораненим солдатам, дітям-сиротам, облаштовували лазарети. Більше того, Сумська повітова земська управа в перші місяці війни координувала¹ благодійну діяльність деяких громадських структур [4, С. 249]. Завдяки суголошним діям влади та суспільства вже у вересні 1914 р. у Сумах медичну допомогу отримували до 1200 військовослужбовців, коштом міста було облаштовано 115 ліжок. Білопільська міська управа збирала гроші на допомогу сім'ям запасних². У 1914—1916 рр., коли Суми прийняли велику кількість біженців із західних губерній (3075 на 1 липня 1916 р.), міська

¹ Сумы, Харьковской губ. *Русское слово*. 1914. 26 июля. С. 4; 1914. 14 сентября. С. 5.

² Общегубернский съезд. *Утро*. 1914. 29 сентября. С. 3.

влада організувала пункт харчування, повітове земство й міська управа — дешево їдальню, розраховану на обслуговування 100 осіб, зі взуттєвою майстернею, де були працевлаштовані вимушені переселенці. При Сумській повітовій земській управі діяв відділ із надання їм допомоги [6, С. 206–207, 352, 447].

Від ініціатив влади не відставали і громадські організації. Так, 29 липня 1914 р. на екстреному засіданні Товариства опіки про бідних ухвалено рішення про встановлення нагляду над 25 дітьми призваних до війська із Сум, для чого було розширено приміщення притулку, придбано необхідні меблі й речі та виділено додатково 300 руб. на утримання вихованців³. У подальшому вагому допомогу надавала почесна пожиттєва членкиня товариства В.А. Харитоненко, котра в 1915 р. передала на його потреби 3000 руб. У притулку дітей забезпечували всім необхідним, лікували, відправляли на навчання до шкіл. Традиційно, організація дбала про допомогу всім нужденним жителям повітового центру, на що, приміром, 1915 р. щомісяця витрачалося 6147 руб.⁴

У Сумах із перших місяців війни почали діяти також відділення загальноросійських благодійних організацій: Романовський комітет (мав на меті допомогу сільським сиротам і дітям нижніх чинів), до складу якого ввійшли підприємець-цукрозаводчик В.А. фон Лоретц-Еблін, гласні Сумського повітового земського зібрання Г.В. Золотницький і В.І. Краснянський); Комітет її імператорської величності великої княжни Тетяни Миколаївни з надання тимчасової допомоги постраждалим від воєнних дій; Комітет із допомоги воїнам під головуванням дружини повітового предводителя дворянства О.Д. Траскіної [4, С. 249—252].

Плідну співпрацю з органами місцевого самоврядування здійснював Сумський комітет Російського товариства Червоного хреста (РТЧХ), заснований ще 1877 р. й очолюваний В.А. Харитоненко. Восени 1914 р. він організував лазарет на 100 хворих і поранених у приміщенні міського 4-класного училища на вул. Троїцькій⁵. Задля підтримки спроможності утримувати лікарню, сумське відділення, наслідуючи приклад інших підрозділів організації, влаштувало масовий продаж прапорців зі своєю символікою⁶. Крім того, був започаткований збір коштів на потреби поранених. Загалом у перші два місяці війни громадські організації утворили низку медичних закладів на 480 ліжок⁷. Серед заможних містян і благодійних осередків набула поширення практика утримання власним коштом ліжок у шпиталі Червоного Хреста. В 1916 р. купець Г.Д. Дементьев субсидіював «два ліжка імені свого сина Миколи», Сумський дамський комітет, повітовий предводитель дворянства І.Д. Траскін, підприємці Л.І. Штрандман, Асмолови, В.А. Розенквіст і М.І. Скубенко — стільки ж, купці Богатирьови — три, службов-

³ Отчёт о деятельности Общества попечения о бедных в городе Сумах за 1914 г. Сумы, 1915. С. 6—8, 22.

⁴ Отчёт о деятельности Общества попечения о бедных в городе Сумах за 1915 г. Сумы, 1916. С. 3, 33.

⁵ Державний архів Сумської обл. (далі — ДАСО). Ф. 358. Оп. 1. Спр. 48. Арк. 9; Сумы, Харьковской губ. Русское слово. 1914. 24 сентября. С. 5.

⁶ День продажи знаков «Красного Креста». *Сумская жизнь*. 1914. 5 октября. С. 1.

⁷ Вступление г. Сумы в Союз городов. *Сумская жизнь*. 1914. 5 октября. С. 1.

ці маєтку братів Суханових — п'ять, підприємці М.М. Лещинська, В.М. Суханов, Б.М. Суханов, Л.Й. Суханова, В.А. фон Лоретц-Ебліна й директор Павлівського заводу О.А. Крінер — по десять ліжок. У середньому утримання ліжкомісця обходилося благодійникам у 25 руб. на місяць. У рідкісних випадках і в більшу суму. Приміром, Асмолови та фон Лоретц-Еблін виділяли по 150 руб. на кожне місце⁸.

Велика увага з боку громадськості приділялася догляду за пораненими й хворими у шпиталях та лікарнях міста. З цією метою у Сумах було відкрито курси РТЧХ для підготовки медсестер, тоді як санітарок і сиділок готували церковні громади. Добровільний характер надання медичних послуг демонстрували сумські лікарі. Коли восени 1914 р. за участі міської управи у Сумах було створено два лазарети на 50 місць кожний, що утримувалися коштом міста та на благодійні внески, завідувачі — А. Осташевський і С. Трамбицький — згодилися працювати безоплатно⁹. Нарешті, транспортування поранених стало добровільною справою сумських автомобілістів, які на власних «моторах» розвозили їх із залізничного вокзалу до медичних закладів¹⁰.

Доволі відчутну допомогу діючій армії надавали підприємці та землевласники Сумського повіту. Так, на Південно-Західному фронті в перший рік війни було розгорнуто Іверський шпиталь ім. П.І. Харитоненка (в підпорядкуванні Іверського товариства сестер милосердя), витрати на обладнання й утримання якого повністю взяла на себе В.А. Харитоненко [9, С. 152]. Від неї не відставали й підприємці-цукрозаводчики Лещинські, котрі власним коштом організували у Сумах лазарет. Нижні чини в листі до редакції «Сумського вестника» відзначали тепле, чуйне ставлення до себе з боку медичного персоналу цього закладу [3, С. 80—81]. Вочевидь параклінічним умовам відповідало й устаткування сумських лікарень. Подібну оцінку медичному персоналу 1-го міського лазарету, що розміщувався у приміщенні вищого міського училища та матеріально підтримувався коштом В.А. Харитоненко, надавали й поранені солдати, які проходили в ньому лікування: «[...] і кожен хворий відчуває себе тут як під покровительством та доглядом матері, і немає нудьги, і довгі дні здаються короткими»¹¹.

Впродовж 1915—1916 рр. підприємці та фінансово-кредитні установи продовжували надавати посильну допомогу фронту. В 1916 р. Товариство взаємного кредиту Сумського повітового земства асигнувало на великодні подарунки військовикам 500 руб., Сумській туберкульозній лізі — 300 руб., Сумському товариству піклування про бідних і Сумському товариству грамотності — по 200 руб., Товариству піклування про бідних євреїв міста Сум і сумському відділку Польського товариства допомоги біженцям — по 100 руб.¹²

Утім, далеко не одні лише заможні люди чи підприємства та установи виділяли кошти на потреби армії й тилу. Насправді на початку війни благодійництво набуло

⁸ ДАСО. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 2—52.

⁹ Там само. Ф. 358. Оп. 1. Спр. 48. Арк. 8.

¹⁰ Сумы, Харьковской губ. *Русское слово*. 1914. 31 августа. С. 5.

¹¹ Солдаты благодарят. *Сумской вестник*. 1917. 8 августа. С. 4.

¹² В земском банке. *Сумской вестник*. 1917. 28 марта. С. 3.

масових форм. Нерідко селяни цілими громадами збирали гроші на підтримку поранених, облаштування ліжок у лазаретах Червоного Хреста тощо. Наприклад, на сільському сході сл. Юнаківка на початку серпня 1914 р. місцеві мешканці зібрали до 1000 руб. на допомогу пораненим і сім'ям мобілізованих, а у с. Волфине на ті самі потреби — 1300 руб. Крім того, деякі волосні сходи ухвалювали рішення про додаткове оподаткування «на потреби війни» (до 10 коп. з 1 дес.)¹³.

Чимало жінок об'єднувалися в дамський комітет, очолюваний дружиною повітового предводителя дворянства О.Д. Траскіною, та гуртки, які займалися збором коштів на потреби поранених. Сумський дамський комітет у листопаді 1914 р. відправив «кожному солдатіві [...] для одного з полків, що б'ється в Галичині», пакунки з необхідними для вояків речами — білизна, тютюн, чай, цукор, сало, поштовий папір¹⁴. Окремо дамський гурток, створений при Сумському відділенні Державного банку, за чотири місяці своєї діяльності в 1914 р. зібрав та відправив на передові позиції й у лазарети понад 39 тис. предметів білизни, теплих речей, 7390 індивідуальних подарунків і близько 200 пудів продовольства [3, С. 78]. Вочевидь, подібні відправлення на фронт «дами» здійснювали на регулярній основі, про що свідчать надіслані з військових частин подяки, а також оголошення про початок збору речей, які друкувалися в місцевій пресі. При цьому передусім містяни відсиляли подарунки «своїм» — військовикам 10-го Новгородського драгунського полку, «депо» якого було у Сумах. У березні 1917 р. Сумський дамський комітет знов збирав посилки для «новгородців». Залучалися до подібних акцій також учні закладів середньої освіти. В опублікованому в місцевій газеті листі до гімназистки «милостивої панни Анни Фоменкової» унтерофіцер В.Ф. Власов дякував їй за «незабутній подарунок і за вашу дорогу пам'ять про нас, що ви нас не забуваєте»¹⁵. Нарешті, «дами», а також аматори з місцевого «малоросійського гуртка» ще в перший рік війни влаштовували благодійні акції, кошти з яких спрямовувалися на підтримку біженців у Сумському повіті, а також на допомогу «розореним війною галичанам»¹⁶.

Доброчинна діяльність не обмежувалася суто матеріальними внесками та особистою участю в догляді за пораненими. Не менш вагомою була й моральна підтримка військовослужбовців, котрі перебували в повітовому центрі. Їх розважали благодійними спектаклями, концертами, вручали подарунки. Особливо масовими подібні заходи ставали на Різдво та Новий рік. Так, 27 грудня 1915 р. у 6-му земському лазареті влаштували Різдвяну ялинку; «слабосильним» воякам були надіслані гроші та гостинці від Сумського дамського комітету й окремих осіб; музичне оформлення забезпечив оркестр вихованців Сумської Олександрівської гімназії¹⁷. Наступного року на Різдво комісія зі влаштування Георгіївського

¹³ Общественна помощь. *Русское слово*. 1914. 10 августа. С. 5; Сумы, Харьковской губ. *Русское слово*. 1914. 29 августа. С. 4.

¹⁴ Общество и война. *Утро*. 1914. 6 ноября. С. 7.

¹⁵ Письма солдат с фронта. *Сумской голос*. 1994. 19 августа. С. 2.

¹⁶ Общество и война. *Утро*. 1915. 12 февраля. С. 7.

¹⁷ Письма солдат с фронта. *Сумской голос*. 1994. 19 августа. С. 5.

свята видала подарунки 27 георгіївським кавалерам, які перебували в лазаретах. А трупа українського антрепренера О.Л. Суходольського 6 грудня 1916 р. на запрошення та коштом В.А. Харитоненко показала для поранених солдатів й учнів початкових шкіл вистави «Шельменко-денщик» і «Бувальщина» [3, С. 81, 83].

Повалення царату, загальне революційне піднесення дали поштовх новій хвилі пожертв. На зборах підприємців міста 9 березня 1917 р. було акумульовано значні кошти на потреби збройних сил, сімей фронтовиків, формування міліції й забезпечення діяльності Громадського комітету. І.П. Харитоненко на підтримку армії виділив 100 тис. руб. і ще 25 тис. — для названого комітету. На ці та інші «потреби революції» великі внески зробили сумські купці й поміщики М. Богатирьов, І. Ільченко, А. Коваленко, І. Кулішов тощо. По 1000 руб. надали відділення Петроградського міжнародного, З'єданого та Московського промислового банків, а службовці Сумського кадетського корпусу — 500 руб. Ініціативи заможних кіл населення поєднувалися з жертвами з боку простих трударів. У перший місяць революції робітники Бельгійського машинобудівного заводу вирішили одноразово 4 % від місячної платні витратити на поточні потреби громадськості, а співробітники Земського союзу — 1 % від одноденного жалування. Незначні суми збирали й окремі групи працівників різних підприємств, установ міста [1, С. 180]¹⁸. Загалом до кінця вересня 1917 р. на рахунок комітету надійшло майже 195 тис. руб. Своєю чергою, Громадський комітет перерозподіляв зібрані суми на добродійні справи — відправляв на фронт подарунки для солдатів, робив великодні виплати, видавав продовольчу допомогу військовослужбовцям і членам їхніх сімей та ін.¹⁹

Пожертвувань потребувала і створена в березні 1917 р. Сумська рада робітничих та солдатських депутатів. Випуск її друкованого органу — «Известия Сумского совета рабочих и солдатских депутатов» — багато у чому забезпечувався саме коштами від симпатиків соціалізму (переважно робітників промислових підприємств). Вони охоче жертвували гроші на робітничу пресу під час проведення концертів 3 і 8 квітня 1917 р. або передавали їх безпосередньо фінансовому відділу ради. Частина зборів через раду спрямовувалася не лише на підтримку функціонування її виконкому та видання, але й на інші актуальні цілі — «на красний подарунок солдатам у шанці», «на родинам загиблих борців за свободу», «на користь звільнених політв'язнів», «на придбання білизни для солдатів», «на користь товариства піклування про інвалідів» та ін.²⁰ Більше того, на деяких підприємствах, як-от на Кекінському цукровому заводі, робітники на зібраннях і мітингах погоджувалися відраховувати певну суму місячного заробітку на користь незаможних солдатських родин²¹.

¹⁸ Собрание торговопромышленников, купцов и представителей банка. *Сумской вестник*. 1917. 10 марта. С. 3.

¹⁹ В Общественном комитете. *Наш голос*. 1917. 28 сентября. С. 3.

²⁰ Отчёт о деньгах, поступивших в кассу Сумского совета рабочих и солдатских депутатов с 27 марта по 17 мая 1917 г. *Известия Сумского совета рабочих и солдатских депутатов*. 1917. 20 мая. С. 3–4; Отчёт о суммах, поступивших в кассу Сумского совета рабочих и солдатских депутатов с 16 июня по 1 сентября с. г. *Наш голос*. 1917. 8 сентября. С. 4.

²¹ Захарченко П. Кекинский завод. *Известия Сумского совета рабочих и солдатских депутатов*. 1917. 25 мая. С. 4.

На заклик Сумської ради робітничих та солдатських депутатів збір коштів здійснювали й селяни. Так, у с. Пушкарне на потреби армії віддали борошно, яким заповнили цілий вагон²². А на початку серпня 1917 р. жителі Сумського повіту виділили Північно-Західному фронту 898 пудів житньої муки. При цьому найбільшу кількість зерна для обмолоту надала Юнаківська волость. Крім того, хлібороби відправили військовикам квасолю, гречану крупу, пшоно²³.

Кошти на благодійні справи в революційний 1917 р. збирали й різні організації та установи, що займалися доброчинністю, зокрема редакція газети «Сумської вестник». Лише за першу декаду березня того року вона збрала 970 руб. пожертв на користь «політичних звільнених» і «родин загиблих за свободу». Пізніше до містян додалися жертводавці з числа трудових колективів економій та залізничних станцій Сумського повіту. Сама ж газета поступово розширювала статті зборів. Наприклад, навесні 1917 р. вона збирала кошти на підтримку жертв повені у Сумах²⁴.

Загалом практика 1917 р. демонструвала виживання і зміцнення передусім тих громадських організацій, котрі формувалися на хвилі демократичних процесів та розраховували на широку підтримку громадськості. Натомість «старі» структури, залежні від допомоги заможних патронів, навпаки, занепадали через неспроможність дотримуватися сталої схеми субсидювання. Так, у доволі складних умовах революційного 1917 р. постало Сумське відділення РТЧХ. Наявних коштів на підтримку належного забезпечення шпиталю товариства не вистачало. Піклувальниця осередку Червоного Хреста В.А. Харитоненко через суттєве скорочення доходів від цукроварень та економій, а також дорожнечу не могла покрити нагальних потреб організації власним коштом, а в листопаді 1917 р. оголосила про припинення своїх повноважень²⁵.

Значне погіршення матеріально-побутових умов у 1917 р. зумовило суспільну потребу посилити допомогу родинам фронтовиків, а також дітям загиблих на війні солдатів. Серед громадських організацій збором пожертв на користь сиріт військовослужбовців активно займався Союз жіночої праці на захист Батьківщини (у пресі здебільшого фігурувала спрощена назва організації — Союз жінок; очолювала її Юркевич, касою відала Осташевська), створений у червні 1917 р. 28 липня він провів благодійний показ фільмів та продаж квітів (із розарію Перкович) у кінотеатрі «Люкс». Крім того, жінки закликали небайдужих співгромадян жертвувати на потребу безбачченків гроші. Частина цих коштів витрачали на створені союзом ясла. А восени 1917 р. організація приступила до облаштування притулку для солдатських сиріт. Із цією метою 21 жовтня 1917 р.

²² Митинг в селе Пушкарном. *Известия Сумского совета рабочих и солдатских депутатов*. 1917. 25 мая. С. 4.

²³ Местная жизнь. *Сумской вестник*. 1917. 6 августа. С. 4.

²⁴ Пожертвования. *Сумской вестник*. 1917. 28 февраля. С. 3; Поступившие пожертвования. *Сумской вестник*. 1917. 12 марта. С. 4.

²⁵ Вертиков Н. Отчёт заседания общего собрания членов Сумского комитета Красного Креста, состоявшегося вечером 18 октября 1917 г. *Сумской вестник*. 1917. 7 ноября. С. 4.

у кінотеатрі «Люкс» відбувся благодійний концерт. Подібний захід пройшов на Павлівському заводі²⁶. Родинам фронтовиків допомагали й інші організації — Спілка солдаток та Сумський учнівський гурток допомоги пораненим.

Військовикам, котрі зазнали каліцтва на фронті, протегувало Сумське товариство з піклування над інвалідами. У жовтні 1917 р. воно просило міську управу передати в оренду землю під городи, врожай з яких ішов би на користь жертв війни. А 18 листопада з благодійною метою влаштувало аматорський спектакль у приміщенні кінотеатру «Люкс»²⁷.

Особливою гострото в 1917 р. набуло питання фінансування закладів освіти. Так, через брак коштів Сумська 1-ша жіноча гімназія на кінець року мала дефіцит у понад 13,5 тис. руб. Благодійні акції на підтримку обох жіночих гімназій восени 1917 р. були доволі частими: збір грошей на сніданки учениць (концерт у будівлі Громадського зібрання 1 листопада 1917 р.); збори на благодійних сеансах у кінотеатрі «Люкс», що їх проводив батьківський комітет закладу; пожертви від підприємців міста (Харитоненко, Де-Коннор, Альтшулер, Роде, Перкович, Ярцев, Брандорф, Чернобильський та ін.); передача Сумській 2-й жіночій гімназії виручки від доброчинного спектаклю, показаного на сцені Громадського зібрання силами аматорської трупи Сумського комерційного училища²⁸. Подібні заходи здійснювалися і для підтримки нужденних учнів Сум у цілому. Наприклад, 26 липня 1917 р. у театрі «Тіволі» відбулася вистава, збори з якої пішли на користь Товариства учнів закладів середньої освіти м. Суми²⁹.

Окремий напрям доброчинної діяльності з осені 1914 р. становила підтримка біженців із західних губерній імперії та Галичини, що опинилися у зоні бойових дій. У Сумському повіті в 1917 р. їх кількість перевищила 5 тис., а, наприклад, у повітовому центрі в 1915 р. кількість вимушених переселенців тільки з Привіслянського краю становила понад 4 тис. Із них змогли отримати житло 1650 осіб. Крім того, на 1917 р. у регіоні проживали 936 поляків-вихідців із Познанщини (тодішня Німецька імперія) та Галичини (Австро-Угорщина) [5, С. 33; 6, С. 199, 486]. І хоч до початку Лютневої революції кількість поляків зменшилася, особливо актуальною допомога їм стала саме в 1917 р., коли матеріальне становище громадян значно погіршилося через наростання економічної кризи, а сотні польських біженців, позбавлених матеріальної підтримки з боку держави й земства, опинилися у вельми скрутному становищі. Прогалини в матеріальному забезпеченні втікачів від війни намагалися перекривати національні громадські організації, як-от Сумське відділення Польського товариства

²⁶ Борисевич Ю. Отчёт. *Сумской вестник*. 1917. 10 ноября. С. 4; По нашему краю. *Харьковский вестник*. 1917. 1 августа. С. 4.

²⁷ Местная жизнь. *Сумской вестник*. 1917. 15 октября. С. 3–4; Местная жизнь. *Сумской вестник*. 1917. 16 ноября. С. 4.

²⁸ К сегодняшнему благотворительному вечеру. *Сумской вестник*. 1917. 1 ноября, С. 4; Приходченко. Кризис 2-й женской гимназии (письмо в редакцию). *Сумской вестник*. 1917. 4 ноября. С. 4.

²⁹ Отчёт. *Сумской вестник*. 1917. 8 августа. С. 4.

допомоги жертвам війни. Восени 1917 р. воно опікувалося 3208 біженцями у Сумському повіті. До цього часу товариство відкрило п'ять шкіл (Суми, Білопілля, Нижня Сироватка, Віри), де навчалися до 250 дітей. Також воно облаштувало два дитячих притулки (Суми, Білопілля) на 110 місць. Ще два притулки для етнічних поляків різного віку відкрив Центральний обивательський комітет губернії Царства Польського (ЦОК) і Польський львівський комітет допомоги, де взимку 1916 р. перебували, відповідно, 33 та 72 особи. Відомі приклади особистої добродійної ініціативи заможних біженців. Варшавський купець І. Браташ організував у Сумах окремих пункт харчування і притулок для нужденних поляків [6, С. 143, 206, 478, 507]³⁰.

Осередком добродійної активності вихідців із Привіслянського краю стала культурно-громадська організація «Польський дім», утворена в березні 1917 р. (перший голова В. Лісовський, із липня 1917 р. д-р І. Беднар (Боднар); розташовувалася в будинку Сазонова на вул. Соборній)³¹. Засоби добування коштів на її функціонування були такими самими, як й в інших громадських структур — прями збори, проведення лотерей і видовищних заходів. Так, у серпні 1917 р. польська громада підтримувала своє існування завдяки лотереї. 17 вересня 1917 р. у Сумах відбувся благодійний концерт, виручку з якого спрямували на потреби вдів і сиріт солдатів російської армії польського походження. Акумуляцію коштів для ще однієї громадської організації — Польського комітету нужденних — мав на меті й «концерт та любительський спектакль» у Громадському зібранні за участі «вільної художниці-піаністки пані О.В. Подгурської й артиста-директора Варшавської урядової опери С.Г. Метаксіана», що відбувся 13 січня 1918 р. Нарешті, Спілка польських жінок проводила лотереї та облаштовувала дешеві їдальні з метою підтримки співвітчизників-утікачів від війни [2, С. 126—127; 3, С. 85; 4, С. 252; 5, С. 160—161].

Ситуація з польськими біженцями особливо загострилася в останньому кварталі 1917 р., коли громадські організації (передусім ЦОК) перестали вносити кошти за «правонавчання» (рос. «правоучение») учнів із родин біженців у Сумах і Білопільлі. Разом із припиненням виплат Тетянинським комітетом (від 1 липня 1917 р.) і Міністерством внутрішніх справ (із 1 жовтня 1917 р.) зупинилася й видача будь-якої допомоги переселенцям (потреба становила понад 15 тис. руб. щомісяця). Це змусило польські організації наприкінці листопада 1917 р. напряму звернутися до мешканців міста з відчайдушним закликком підтримати вигнанців, позбавлених державного піклування, перед якими постала реальна загроза голоду (свідки описували випадки, коли матері-годувальниці харчувалися лише сухою картоплею, через що втрачали грудне молоко). Крім того, 3 грудня 1917 р. зібрання національних організацій, яке відбулося у приміщенні Польського дому, ухвалило рішення про створення Комітету допомоги переселенцям у складі 49 осіб. Він миттєво звернувся до Української Централь-

³⁰ Беженцы в Сумах. *Сумской вестник*. 1917. 8 октября. С. 4; Собрание поляков-изгнанников. *Сумской вестник*. 1917. 6 декабря. С. 4.

³¹ Собрания. *Сумской вестник*. 1917. 11 июля. С. 4.

ної Ради, Сумського військово-революційного комітету та Польської ліквідаційної комісії з повідомленням про складну ситуацію із забезпеченням біженців. Також у рамках кампанії взаємодопомоги зобов'язав працюючих поляків робити пожертви на користь земляків³².

Вельми актуальною в революційний 1917 р. залишалася проблема сприяння вигнанцям православного віросповідання. В той час її надавав переважно Сумський повітовий комітет допомоги біженцям, що спрямовував свою активність на підтримку вимушених переселенців «російської національності». Так, 27 листопада 1917 р. у «Театрі художеств» відбувся благодійний кіносеанс. У зверненні до містян комітет послуговувався пафосними фразами, поширеними ще в перший рік війни: «Доля вдів та сиріт сповнена трагізму і страждань Голгофи», «Позаду їх — пожежі, руїни й могили, а попереду — злидні, голод і холод», «Братерська любов — це величне гасло людства!» та ін. Примітно, що ініціатива проведення заходу належала етнічному поляку Я. Домбровському, який заручився підтримкою директора Олександрівської гімназії М.О. Лашенкова, а також Союзу жінок і Спілки польських жінок. Допомогу пожертвами надали Сумська міська управа, учениці «Червоної школи», кав'ярня «Брістоль», робітники Бельгійського машинобудівного заводу, Спілка службовців, І.П. Харитоненко та деякі інші підприємці, представники інтелігенції. Все це дозволило зібрати понад 2300 руб.³³

Громадська діяльність містян спрямовувалася й на підтримку українського національного руху. 21 травня 1917 р. у Сумах під синьо-жовтими прапорами відбувся організований «Просвітою» велелюдний мітинг, під час якого збиралися гроші на потребу «національного фонду українського». На що конкретно витрачалися кошти, нині встановити важко. Серед багатьох завдань національного відродження, що вимагали певного фінансування, мешканці Сум могли обрати й грошову допомогу 1-му українському ім. гетьмана Богдана Хмельницького полку, про що, зокрема, просив Організаційний військовий український комітет (відомо про подібне звернення до родини Харитоненків)³⁴. 12 грудня 1917 р. солдати-українці сумського гарнізону, а також трупа Л.Р. Сабініна збрали кошти на культурно-просвітницькі потреби військовиків — на них виписувалися українські газети і книжки³⁵.

Доброчинний рух у Сумському повіті під час Першої світової війни розвивався на основі багатолітньої й масової благодійницької діяльності. Іншою його примітною рисою був тісний зв'язок із місцевими органами самоврядування, які поєднували свої зусилля та пропозиції громадськості у сфері посиленої допомоги фронту й налагодженні медично-санітарної справи. Упродовж воєнних років зміцнилася структура руху — до місцевого відділення РТЧХ додалася низка ко-

³² Собрание поляков-изгнанников. *Сумской вестник*. 1917. 6 декабря. С. 4; Воззвание соединённых польских обществ в организации помощи беженцам. *Сумской вестник*. 1917. 30 ноября. С. 4.

³³ От Сумского уездного комитета помощи беженцам. *Сумской вестник*. 1917. 25 ноября. С. 4; Нужна дальнейшая помощь. *Сумской вестник*. 1917. 8 декабря. С. 4.

³⁴ ДАСО. Ф. РР-2362. Оп. 1. Спр. 20. Арк. 27, 35, 132.

³⁵ Местная жизнь. *Сумской вестник*. 1917. 16 декабря. С. 4.

мітетів, що репрезентували як регіональні осередки загальноросійських організацій (Тетянинський і Романовський комітети), так і суто місцеві об'єднання, на чолі яких стояли представники сумської еліти, а також лідери груп переселенців. Демократизація суспільного життя після повалення царату позначилася на зростанні кількості товариств, залучених до доброчинності. Новими найміцнішими за благодійницькими завданнями структурами виявилися Громадський комітет, Сумська рада робітничих і солдатських депутатів, Спілка жінок, а також Польський дім. Ці та інші організації здійснювали допомогу фронту і фронтовикам (речами, продуктами), членам їхніх родин у тилу (грошима, речами, продуктами, освітніми послугами), пораненим (медична допомога, матеріальна й моральна підтримка), вразливим групам населення, зокрема сиротам, незаможним (грошова допомога, освітні послуги), «недостатнім» учням закладів середньої освіти (грошима), самим навчальним закладам (грошима), біженцям (грошима, речами, продуктами). При цьому способами акумуляції необхідних коштів на початку війни слугували традиційний «кухольний» збір (серед демократичних кіл населення), заохочення до разових або систематичних виплат (із боку підприємців), а також розважальні заходи (лотереї, концерти, кіносеанси). Вочевидь спільні зусилля добровольців на громадській ниві приносили значну користь, оскільки саме вони вможливили госпіталізацію поранених і хворих військовослужбовців, вирішення низки проблемних питань щодо забезпечення закладів освіти, відтермінували гуманітарну катастрофу в умовах державної та економічної руйни.

REFERENCES / СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Bukina, I.V. Stvorennia ta diialnist hromadskykh komitetiv na Sumshchyni (berezen — lypen 1917 r.). *Sumska starovyna*. 2006. XX: 178-185 [in Ukrainian].
[Букіна І.В. Створення та діяльність громадських комітетів на Сумщині (березень — липень 1917 р.). *Сумська старовина*. 2006. № XX. С. 178—185].
2. Lutsenko, O.A. Feministskyi rukh u Sumakh v 1917 rotsi, yak skladova chastyna zhinochoho rukhu na Ukraini. *Materialy Druhoi Sums'koi oblasnoi naukovoi istoriko-kraieznachoi konferentsii (Ch. I: Istoriia)*. Sumy, 1994: 124-128 [in Ukrainian].
[Луценко О.А. Феміністський рух у Сумах в 1917 році, як складова частина жіночого руху на Україні. *Матеріали Другої Сумської обласної наукової історико-краєзнавчої конференції (Ч. I: Історія)*. Суми: СДП ім. А.С. Макаренка, 1994. С. 124—128].
3. Skvortsov, I.N., Evtushenko, N.I. Sumy i Sums'koy uezd v gody Pervoy mirovoy voyny (1914—1917). *Kraieznachyiy zbirnyk: stat'ii ta materialy*. Sumy, 2006: 73-108 [in Russian].
[Скворцов И.Н., Евтушенко Н.И. Сумы и Сумской уезд в годы Первой мировой войны (1914—1917). *Краєзнавчий збірник: статті та матеріали*. Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. С. 73—108].
4. Rozhkova, L.I. Blahodiinist v roky Pershoi svitovoi viiny (na materialakh Sumshchyny). *Sivershchyna v istorii Ukrainy*. 2015. 8: 248-253 [in Ukrainian].
[Рожкова Л.І. Благодійність в роки Першої світової війни (на матеріалах Сумщини). *Сіверщина в історії України*. 2015. Вип. 8. С. 248—253].
5. Mondzik, M., Kozhenovskiy, M., Liataviets, K., Tarasiuk, D. Poliaky v Tsentralnii ta Skhidnii Ukraini u 1832—1921 rokakh. Kyiv, 2017 [in Ukrainian].
[Мондзік М., Коженівський М., Лятавец К., Тарасюк Д. Поляки в Центральній та Східній Україні у 1832—1921 роках. Київ: Ніка-Центр, 2017. 288 с.].

6. Zhvanko, L.M. Bizhentsi Pershoi svitovoi viiny: ukrainskyi vymir (1914—1918 rr.). Kharkiv, 2012 [in Ukrainian].
[Жванко Л.М. Біженці Першої світової війни: український вимір (1914—1918 рр.). Харків, 2012. 568 с.].
7. Zhvanko, L.M. Bizhenstvo Pershoi svitovoi viiny v Ukraini: Dokumenty i materialy (1914—1918 rr.). Kharkiv, 2010 [in Ukrainian].
[Жванко Л.М. Біженство Першої світової війни в Україні: Документи і матеріали (1914—1918 рр.). Харків: ХНАМГ, 2010. 360 с.].
8. Volonterskyi rukh: svitovyi dosvid ta ukrainski hromadianski praktyky: analit. dop. D.M. Horelov, O.A. Korniiievskyi. Kyiv, 2015 [in Ukrainian].
[Волонтерський рух: світовий досвід та українські громадянські практики: аналіт. доп. Д.М. Горелов, О.А. Корнієвський. Київ: НІСД, 2015. 36 с.].
9. Kozlovitseva, E.N. Deyatelnost moskovskikh obshchin sester miloserdiya vo vtoroy polovine XIX — nachale XX vv. *Vestnik PSTGU "Istoriya"*. 2004. 3: 137-159 [in Russian].
[Козловцева Е.Н. Деятельность московских общин сестер милосердия во второй половине XIX — начале XX вв. *Вестник ПСТГУ «История»*. 2004. № 3. С. 137—159].

Надійшла / Received 21.06.2024

Dmytro KUDINOV

Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History), Professor,

Professor at the Department of History of Ukraine,

Sumy Pedagogical State University named after A.S. Makarenko (Sumy, Ukraine)

dmytro.kudinov@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-1516-576X>

THE CHARITY ACTION IN SUMY IN 1914—1918

The purpose of the research is to find out the peculiarities of the organization and functioning of the charity support system during the Great War in the city of Sumy. **The research methodology** is based on the principles of historicism, impartiality, comprehensiveness and integrity, and systematicity, as well as the use of descriptive, historical-genetic, historical-typological, and problem-chronological methods. **The scientific novelty** lies in the fact that for the first time, certain aspects of charity activity in the territory of Sumy County during the World War I are highlighted (in particular, the charity activities of Polish organizations, the Sumy Council of Workers and Soldiers Deputies, the peasantry), a generalized and systematized idea of participants, directions, and means of charity action, many previously unknown facts from the history of charity activity in the region were discovered. **Conclusions.** The structure of the charity action in Sumy County initially developed based on existing local authorities and pre-war organizations (Red Cross branch, Society for the Care of the Poor). Gradually, the list of charity associations increased in the content of their activities. New structures of power and self-organization of the population after the overthrow of the monarchy also became involved in charity work. The areas of charity activity were: providing assistance to the front and front-line soldiers; assistance to members of their families who remained behind; assistance to wounded soldiers; assistance to vulnerable groups of the civilian population; assistance to educational institutions and students; assistance to refugees. The most common form of assistance was monetary aid. The mass number of volunteers and various ways of mobilizing funds for charities led to a sufficiently high efficiency of the charity action, capable of responding to various social challenges provoked by the war.

Keywords: *charity action, charity, organization, committee, World War I, refugees, wounded.*